

Підтримка впровадженню судової реформи в Україні

АНАЛІЗ

щодо неприйнятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу (включаючи огляд критеріїв, застосованих ЄСПЛ для визнання заяви неприйнятною відповідно до пункту 3(b) статті 35 Конвенції)

Київ

Резюме

1. Основною метою цього аналізу є сприяння переходу до уніфікації юриспруденції в українських касаційних судах, щоб уникнути їх перетворення на «третю» національну інстанцію і дозволити їм сконцентруватися на справах, які заслуговують на розгляд по суті.

2. Аналіз стосується критеріїв, застосовуваних Європейським судом з прав людини (далі – Європейський суд, Суд) для визнання заяви неприйнятною згідно з п. 3 (b) статті 35 Конвенції. Введення цього критерію було визнано необхідним з огляду на постійне зростання навантаження на Європейський суд. Це надає Суду додатковий інструмент, який повинен допомогти йому зосередитись на справах, які заслуговують на розгляд по суті. Основним елементом цього критерію є питання, чи зазнав заявник «суттєвої шкоди». Поняття «суттєвої шкоди» засноване на ідеї, що порушення права, хоч яким би реальним воно не було з суто юридичної точки зору, має досягти певного мінімального рівня серйозності, щоб заслуговувати на розгляд у міжнародному суді. Порушення, які є суто технічними та незначними, окрім як із формальної точки зору, не заслуговують на європейський нагляд. Оцінка цього мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи. Незважаючи на те, що в низці справ досягнутий порушенням рівень серйозності оцінюється з урахуванням впливу спірного питання на фінансовий стан сторін та важливості справи для заявника, Суд звертає увагу при застосуванні критерію відсутності суттєвої шкоди не лише на справи з незначною грошовою вартістю. Фактичний результат розгляду справи на національному рівні може мати інші, нефінансові наслідки. Заява не буде визнана неприйнятною, якщо дотримання прав людини, визначених Конвенцією або Протоколами до неї, вимагає розгляду справи по суті. Такі питання загального характеру можуть виникати, наприклад, там, де існує потреба спонукати державу-відповідача усунути структурний недолік, який зачіпає права і свободи інших осіб, що перебувають у такому самому становищі, як заявник. По-друге, п.3 (b) статті 35 не дозволяє відхилити заяву через неприйнятність, якщо справу не було належним чином розглянуто національним судом.

3. Розвиток судової практики сам по собі не суперечить належному здійсненню правосуддя. Однак за певних обставин суперечливі рішення національних судів, особливо судів останньої інстанції, можуть призвести до порушення вимоги про забезпечення справедливого судового розгляду, закріпленої у п.1 статті 6 Конвенції. Постійне ухвалення суперечливих судових рішень може створити стан юридичної невизначеності, яка може зменшити суспільну довіру до судової системи, яка є однією з найважливіших складових правової держави. Реагуючи на цю ситуацію, Суд розробив критерії, які визначають, у яких випадках суперечливі рішення національних верховних судів порушують вимогу про забезпечення справедливого судового розгляду.

4. Держави-члени Ради Європи застосовують різні моделі критеріїв фільтрації справ для отримання доступу до верховного (касаційного) суду. Коли критерії отримання доступу до верховного суду формуються відповідно до об'єктивної важливості справи з точки зору розвитку права або забезпечення єдності застосування закону, публічна функція верховного суду переважає. Оскільки метою здійснення публічної функції верховного суду є передбачуваність у застосуванні закону, орієнтована

насамперед на майбутній вплив його рішень, спір не буде прийнятий для перегляду у верховному суді, якщо він має значення лише для сторін цього спору.

5. У Німеччині «перегляд» є формою подальшої апеляції з питань права, поданої проти остаточного рішення апеляційної інстанції. Процедура фільтрації апеляційних скарг до Федерального верховного суду за ознакою загальної важливості справи у поєднанні з вимогою про наявність дозволу на апеляцію тепер застосовується при фільтрації справ верховними судами Німеччини не лише у цивільних, але і в адміністративних справах. Законодавець взагалі усунув вартість позову як критерій прийнятності апеляційної скарги до *Федерального верховного суду*. Нова система відображає реальне політичне рішення про встановлення рівного доступу до Федерального верховного суду.

6. Так само перегляд справ у правовій системі Словенії є формою подальшої апеляції з питань права, що дозволяє такій скарзі отримати доступ до верховного суду. За допомогою двох послідовних реформ законодавець змінив критерії прийнятності справ для перегляду. Критерій спірної суми було скасовано. Тепер перегляд є фактично засобом правового захисту, доступність якого залежить переважно від рішення верховного суду. Підкреслюється важлива роль верховного суду в уніфікації судової практики та наданні вказівок щодо застосування закону. Наразі перегляд допустимий лише у тому випадку, якщо верховний суд надав дозвіл на оскарження. Передбачається, що верховний суд повинен надати такий дозвіл, якщо справа порушує питання права, що має принципове значення, або якщо розвиток права чи збереження єдності судової практики вимагає ухвалення рішення верховним судом.

7. Що стосується європейських стандартів щодо ролі верховного суду у забезпеченні єдності застосування закону, Консультативна рада європейських суддів у своєму висновку №20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування права нагадує, що відповідальність верховного суду за забезпечення єдності судової практики, ймовірно, вимагатиме встановлення належних критеріїв відбору для допуску справ до розгляду у верховному суді. Ті країни, у яких право на апеляцію є необмеженим, можуть розглянути можливість введення вимоги про отримання дозволу на оскарження або іншого відповідного механізму фільтрації. Критерії надання дозволу повинні сприяти виконанню верховним судом своєї ролі у сприянні поширенню єдиного тлумачення закону. Запровадження таких критеріїв для надання дозволу на оскарження прямо передбачає, що вирішення справи верховним судом має значення, яке виходить за рамки окремої справи. Так само відповідно до Рекомендації (95) 5 Комітету міністрів державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах, оскарження до суду третьої інстанції повинні застосовуватися передусім у справах, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад, справах, які вплинуть на розвиток права або сприятимуть формуванню єдиного тлумачення закону. Коло таких справ також можна обмежити тими, які стосуються правового питання загальносупільного значення.

8. В Україні єдність застосування закону є невід'ємною частиною принципу рівності перед законом. Рішення Верховного Суду в Україні та касаційних судів мають більш широке значення, ніж рішення у конкретних справах, щодо яких їх винесено, і з цієї точки зору, судову практику можна вважати *фактичним* джерелом права. Реорганізація судової системи, яка передбачає перехід від чотирирівневої до

трирівневої системи (суди першої та другої інстанцій та Верховний Суд як найвищий суд із спеціалізованими касаційними судами, включеними до нього), спрямована на підвищення ефективності та поліпшення узгодженості та послідовності судової практики.

9. Найкращим способом уникнути суперечностей у судовій практиці касаційних судів України було б створити таку ситуацію, в якій кількість справ, які вони вирішують, буде відносно низькою, і до судів касаційної інстанції потраплятимуть лише справи, що мають реальну прецедентну цінність. Суспільний інтерес у забезпеченні єдності судової практики можна ефективно захистити та сприяти його реалізації лише в тому разі, якщо касаційні суди наділені повноваженнями відбирати справи, які вони приймають для повного розгляду (система дозволів на апеляцію). Підкреслення їх відповідальності за забезпечення єдності судової практики передбачає встановлення адекватних критеріїв відбору для надання дозволу на оскарження до касаційних судів. Німецька модель, згідно з якою критерії відбору для надання дозволу на оскарження до Верховного суду визначено у спосіб, що дуже чітко підкреслює публічну функцію найвищого суду, може слугувати прикладом у цьому відношенні. Існування двох паралельних систем, одна з яких ґрунтується на важливості відповідного правового питання, а інша – на вартості позову, може створити враження, що двері касаційних судів залишаються широко відчиненими лише для багатих сторін процесу, і тому цього слід уникати.

I. Вступ

1. У рамках проєкту Ради Європи (надалі - «РЄ») «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» міжнародна консультантка Ради Європи Ніна Бететто¹ здійснила аналіз щодо неприйнятності справ до розгляду судом касаційної інстанції та щодо визначення значного суспільного інтересу (включаючи огляд критеріїв, застосованих ЄСПЛ для визнання заяви неприйнятною відповідно до пункту 3(b) статті 35 Конвенції. Цей аналіз містить: а) огляд критеріїв, застосовуваних Європейським судом, щоб визнати заяву неприйнятною відповідно до п. 3 (b) статті 35 Конвенції; б) опис процедур/судової практики держав-членів Ради Європи (на прикладі 2-3 країн) щодо того, як функціонують відповідні касаційні фільтри на національному рівні щодо «незначних» справ; в) опис процедур/судової практики держав-членів Ради Європи (на прикладі 2-3 країн) щодо того, як відповідні національні суди визначають справи, що становлять значний суспільний інтерес або винятковий інтерес для заявника (з акцентом на касаційний рівень); г) виходячи з вищезазначеної практики, рекомендації щодо критеріїв, які можуть бути використані касаційними судами в Україні для визначення «малозначної» справи та справ, що становлять значний суспільний інтерес або винятковий інтерес для заявника, у світлі обмеження доступу до касаційних судів.

2. Основною метою цього аналізу є сприяння переходу до уніфікації юриспруденції в українських касаційних судах, щоб уникнути їх перетворення на «третю» національну інстанцію і дозволити їм сконцентруватися на справах, які заслуговують на розгляд по суті. У Розділі II подано огляд критеріїв, застосовуваних Судом для визнання заяви неприйнятною відповідно до п. 3 (b) статті 35 Конвенції, а далі розглянуто правову практику, якою Суд установив, що суперечливі рішення національних судів порушують вимогу забезпечення справедливого судового розгляду, закріплену у п.1 статті 6 Конвенції (Розділ III). В аналізі підсумовано критерії відбору щодо доступу до верховного суду (касаційного суду) з точки зору порівняльного права з особливим акцентом на Німеччину та Словенію (Розділ IV). На основі порівняльної належної практики та європейських стандартів, Розділ V дає рекомендації щодо критеріїв відбору, які можуть бути використані касаційними судами в Україні для визначення справ, що становлять значний суспільний інтерес, у світлі обмеження доступу до касаційних судів.

3. Цей аналіз підготовлено на основі звіту Ради Європи «Практичний посібник щодо критеріїв прийнятності», оновленого 30 квітня 2020 року, який був розроблений Судом; «Оцінки судової реформи 2014-2018 років в Україні та її відповідності стандартам та рекомендаціям Ради Європи», Зведене резюме, квітень 2020 року (далі «Звіт про оцінку»); Рекомендації № R (95) 5 Комітету міністрів державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах (далі «Рекомендація № R (95) 5»); Висновку № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів (далі «КРЕС») про роль судів у забезпеченні єдності застосування права (далі «Висновок № 20 (2017)»); Аналізу відповідей на Анкету для підготовки Висновку КРЕС № 20 (2017): «Роль судів у забезпеченні єдності застосування права», складений експертом Алешем Галичем; Відповіді України на анкету для підготовки висновку КРЕС № 20 (2017); і Спільного Висновку Венеційської комісії та Генерального директорату з прав людини і

¹ Ніна Бететто – суддя Верховного суду Словенії, голова Консультативної ради європейських суддів

верховенства права Ради Європи CDL-AD(2020)022 щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування (проект закону № 3711). Також було враховано кілька наукових праць відповідної тематики, на які ми посилаємося нижче.

II. Критерії прийнятності з точки зору Європейського суду

II.1. Передумови появи нового критерію

Пункт 3 (b) статті 35 Конвенції – Критерії прийнятності

«3. Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає:

...

b) що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином».

4. Новий критерій прийнятності був доданий до критеріїв, викладених у статті 35, з набранням чинності Протоколом № 14 1 червня 2010 року.² Відповідно до статті 20 Протоколу, нове положення застосовуватиметься до всіх заяв, що перебувають на розгляді в Суді, крім уже визнаних прийнятними.³ Введення цього критерію було визнано необхідним з огляду на постійне зростання навантаження на Суд. Це надає Суду додатковий інструмент, який повинен допомогти йому зосередитись на справах, які заслуговують на розгляд по суті. Іншими словами, це дає можливість Суду відхиляти справи, що розглядаються як «незначні», відповідно до принципу, згідно з яким судді не повинні розглядати такі справи («*de minimis non curat praetor*»).

5. Відповідно до пункту 3 (b) статті 35, Суд може визнати неприйнятною будь-яку заяву, якщо заявник **не зазнав суттєвої шкоди**. Далі йдуть **два захисні застереження**: по-перше, Суд не може визнати таку заяву неприйнятною, якщо повага до прав людини вимагає розгляду заяви по суті. По-друге, жодна справа не може бути відхилена за цим критерієм, якщо її не було належним чином розглянуто національним органом.⁴ Хоча між трьома елементами п. 3 (b) статті 35 не існує формальної ієрархії, питання «суттєвої шкоди» лежить в основі нового критерію.⁵ Тому в більшості справ застосовується ієрархічний підхід, де кожен елемент нового критерію розглядається по

² Протягом перших двох років після набрання чинності цим Протоколом, лише Палати і Велика Палата Суду можуть застосовувати новий критерій прийнятності (пункт 2 статті 20 Протоколу № 14). З 1 червня 2012 року цей критерій застосовують всі судові установи Суду.

³ Відповідно, у справі «Вістінш і Переполькін проти Латвії» [*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*], п. 66, внесене на етапі попереднього розгляду заперечення уряду, у якому вказувалося на відсутність суттєвої шкоди, було відхилено, оскільки заява була визнана прийнятною в 2006 році до набрання чинності Протоколом № 14.

⁴ Слід зазначити, що згідно зі статтею 5 Протоколу № 15 про внесення змін до Конвенції, який наразі ще не діє, друге захисне застереження має бути вилучено.

⁵ «Шефер проти Росії» [*Shefer v. Russia*].

черзі.⁶ Однак Суд у деяких випадках також визнав непотрібним визначати, чи існує перший елемент цього критерію прийнятності.⁷

6. Суд може використати новий критерій прийнятності за власною ініціативою⁸ або у відповідь на заперечення, подане урядом.⁹ У деяких випадках Суд розглядає новий критерій до розгляду інших вимог щодо прийнятності.¹⁰ В інших випадках він переходить до розгляду нового критерію лише після виключення інших.¹¹

7. Застосування критерію відсутності суттєвої шкоди не обмежується якимось конкретним правом, захищеним Конвенцією. Однак Суду досі було важко уявити ситуацію, коли скарга на порушення статті 3, яка не була б неприйнятною з будь-яких інших підстав і яка б підпадала під дію статті 3 (що означає, що вимога мінімального рівня серйозності виконується), може бути визнана неприйнятною, оскільки заявник не зазнав суттєвої шкоди.¹² Що стосується скарг на підставі статті 5, то Суд поки що відмовляється застосовувати як критерій прийнятності таких скарг «відсутність суттєвої шкоди» у світлі тієї важливої ролі, яку право на свободу відіграє в демократичному суспільстві.¹³ Суд також заявив, що у справах, які стосуються свободи вираження поглядів (стаття 10), застосування критерію відсутності суттєвої шкоди має належним чином враховувати важливість цієї свободи та передбачати ретельне дослідження обставин справи з боку Суду. Таке дослідження повинне включати такі елементи, як внесок у дискусію, що становить загальний інтерес, і те, чи стосується справа преси або інших засобів масової інформації.¹⁴ Що ж до справ, які стосуються свободи зібрань (стаття 11), Суд повинен належним чином враховувати важливість цієї свободи для демократичного суспільства та здійснювати ретельне дослідження обставин справи.¹⁵

II.2. Суттєва шкода

8. Основним елементом цього критерію є питання про те, чи зазнав заявник «суттєвої шкоди». Поняття «суттєвої шкоди» засноване на думці, що порушення права, хоч яким би реальним воно не було з суто юридичної точки зору, має досягти певного мінімального рівня серйозності, щоб заслуговувати на розгляд у міжнародному суді. Порушення, які є суто технічними та незначними, окрім як із формальної точки зору, не заслуговують на європейський нагляд.¹⁶ Оцінка цього мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи. Серйозність порушення слід оцінювати, беручи до

⁶ «Кирил Златков Ніколов проти Франції» [Kiril Zlatkov Nikolov v. France]; «С.П. проти Сполученого Королівства» [C.P. v. the United Kingdom]; «Борг та Велла проти Мальти» [Borg and Vella v. Malta].

⁷ «Фінгер проти Болгарії» [Finger v. Bulgaria]; «Деніел Фолкнер проти Сполученого Королівства» [Daniel Faulkner v. the United Kingdom]; «Туртурица та Касіан проти Республіки Молдова та Росії» [Turturica and Casian v. the Republic of Moldova and Russia]; «Варадінов проти Болгарії» [Varadinov v. Bulgaria].

⁸ Наприклад, «Васянович проти Росії» [Vasyanovich v. Russia].

⁹ «Гальйоне та інші проти Італії» [Gaglione and Others v. Italy].

¹⁰ Наприклад, «Корольов проти Росії» [Korolev v. Russia]; «Рінк проти Франції» [Rinck v. France].

¹¹ «Йонеску проти Румунії» [Ionescu v. Romania]; «Голуб проти Чеської Республіки» [Holub v. the Czech Republic].

¹² «Й. проти Латвії» [Y v. Latvia], п. 44.

¹³ «Зельчс проти Латвії» [Zelčs v. Latvia], п. 44.

¹⁴ «Маргулев проти Росії» [Margulev v. Russia], пп. 41-42 та «Силка проти Польщі» [Sylka v. Poland], п. 28.

¹⁵ «Оботе проти Росії» [Obote v. Russia], п. 31.

¹⁶ «Шефер проти Росії» [Shefer v. Russia].

уваги як суб'єктивне сприйняття заявника, так і те, що об'єктивно є предметом спору в конкретній справі.¹⁷ Однак самого лише суб'єктивного сприйняття заявника не може бути достатньо для висновку про те, що він або вона зазнали суттєвої шкоди. Суб'єктивне сприйняття має бути обґрунтоване об'єктивно.¹⁸ Порухення Конвенції може стосуватися важливих принципових питань і, отже, спричинити суттєву шкоду незалежно від обсягу фінансового інтересу.¹⁹ Суд установив, що заявник зазнав суттєвої шкоди, оскільки провадження стосувалося принципового питання для нього, а саме його права на повагу до його власності та житла. Це відбулося незважаючи на те, що національне провадження, яке було предметом скарги, було спрямоване на повернення майна на суму 350 євро, викраденого із власної квартири заявника.²⁰ Так само Суд урахував той факт, що штраф стосувався принципового для заявника питання, а саме поваги до його статусу адвоката під час здійснення ним професійної діяльності.²¹ Більше того, оцінюючи (суб'єктивну) значимість питання для заявника, Суд може взяти до уваги поведінку заявника, наприклад, неактивність заявниці у судовому провадженні протягом певного періоду, яка продемонструвала, що провадження в цій справі не могло бути важливим для неї,²² характер права, порушення якого стверджується, серйозність заявленого порушення та/або потенційні наслідки порушення для особистого становища заявника.²³

9. У ряді випадків рівень серйозності порушення оцінюється з урахуванням фінансових наслідків спірного питання та важливості справи для заявника. Фінансовий вплив оцінюється не лише з урахуванням моральної шкоди, на компенсацію якої претендує заявник.²⁴ Що стосується незначного фінансового впливу, то досі Суд встановив **відсутність «суттєвої шкоди»** у таких справах, коли спірна сума дорівнювала або була нижчою за приблизно 500 євро: у справі стосовно провадження, спірна сума в якому становила 90 євро;²⁵ у справі про не виплату владою заявнику суми, яка дорівнювала менше ніж 1 євро;²⁶ у справі про не виплату владою заявнику суми, яка приблизно дорівнювала 12 євро;²⁷ у справі про штраф за порушення правил дорожнього руху в розмірі 150 євро та відмітку про один штрафний бал у водійському посвідченні заявника;²⁸ про затримку сплати 25 євро;²⁹ про невідшкодування 125 євро;³⁰ про несплату державними органами заявнику 12 євро;³¹ про несплату державними органами заявнику 107 євро та витрат у зв'язку з провадженням на суму 121 євро, на загальну суму 228 євро;³² у справі про штраф у розмірі 135 євро, 22 євро витрат та відмітку про

¹⁷ «Корольов проти Росії» [Korolev v. Russia].

¹⁸ «Ладигін проти Росії» [Ladygin v. Russia].

¹⁹ «Корольов проти Росії» [Korolev v. Russia]; «Біржетіс проти Литви» [Biržietis v. Lithuania]; «Карелін проти Росії» [Karelin v. Russia].

²⁰ «Джуран проти Румунії» [Giuran v. Romania], пп. 17-25.

²¹ «Константин Стефанов проти Болгарії» [Konstantin Stefanov v. Bulgaria], пп. 46-47.

²² «Шефер проти Росії» [Shefer v. Russia].

²³ «Джусті проти Італії» [Giusti v. Italy], пп. 22-36.

²⁴ У справі «Кіусі проти Греції» [Kiouisi v. Greece] Суд постановив, що сума компенсації моральної шкоди, яка вимагалася, а саме 1000 євро, не мала значення для підрахунку того, що насправді було предметом спору для заявника. Це було пов'язано з тим, що моральна шкода часто обчислюється самими заявниками на підставі їх власних припущень щодо вартості позову.

²⁵ «Йонеску проти Румунії» [Ionescu v. Romania].

²⁶ «Корольов проти Росії» [Korolev v. Russia].

²⁷ «Васильченко проти Росії» [Vasilchenko v. Russia], п. 49.

²⁸ «Рінк проти Франції» [Rinck v. France].

²⁹ «Гафтонюк проти Румунії» [Gaftoniuc v. Romania].

³⁰ «Штефенеску проти Румунії» [Ștefănescu v. Romania].

³¹ «Федотов проти Молдови» [Fedotov v. Moldova].

³² «Буров проти Молдови» [Burov v. Moldova].

один штрафний бал у водійському посвідченні заявника;³³ у справі, де Суд зазначив, що розмір матеріальної шкоди, про яку йшлося, становив 504 євро;³⁴ у справі, в якій первинний позов заявника до його адвоката у розмірі 99 євро розглядався на додаток до того, що йому було присуджено компенсацію, яка дорівнювала 1515 євро, за надмірну тривалість розгляду справи по суті;³⁵ у справі про заборгованість із заробітної плати на суму, яка дорівнювала приблизно 200 євро;³⁶ у справі про 227 євро витрат;³⁷ у справі про виконання судового рішення на суму 34 євро;³⁸ у справі про моральну шкоду в розмірі 445 євро через відключення електропостачання;³⁹ у справі про адміністративні штрафи в розмірі 50 євро;⁴⁰ про вимоги надати компенсацію на суму від 98 до 137 євро, плюс стандартні відсотки за прострочку;⁴¹ про невиконання рішень щодо відносно невеликих присуджених сум – від 29 до 62 євро.⁴²

10. Суд усвідомлює, що вплив матеріальної шкоди не повинен вимірюватися абстрактно; навіть незначна матеріальна шкода може бути значною у світлі конкретних умов життя особи та економічного становища країни чи регіону, де вона живе. Таким чином, Суд розглядає наслідки матеріальної шкоди, беручи до уваги становище конкретної особи. Той факт, що заявниця була суддею в адміністративному апеляційному суді в Марселі, мав значення для того, щоб суд дійшов висновку, що штраф у розмірі 135 євро для неї не був значною сумою.⁴³

11. І навпаки, якщо Суд вважає, що заявник зазнав **суттєвої фінансової шкоди**, він може відмовитися від застосування цього критерію. Так було і в наступних прикладах справ: у справі, у якій було встановлено факт затримок від дев'яти до сорока дев'яти місяців у виконанні судових рішень про призначення компенсацій за надмірну тривалість провадження, причому суми компенсацій складали від 200 до 13 749,99 євро;⁴⁴ у справі про затримку виплати компенсації за відчужене майно на суми, що сягають десятків тисяч євро;⁴⁵ у справі щодо спірних трудових прав із вимогою надати компенсацію на суму близько 1800 євро;⁴⁶ у справі, що стосується надмірної тривалості цивільного провадження у п'ятнадцять років і п'ять місяців та відсутності будь-яких засобів правового захисту, причому позов був на «значну суму»;⁴⁷ у справі щодо надмірної тривалості цивільного провадження, у якій спірна сума стосувалася допомоги з інвалідності, яка була досить значною;⁴⁸ у справі, у якій заявниця повинна була сплатити судовий збір, який на 20 відсотків перевищував її місячний дохід;⁴⁹ у

³³ «Фернандес проти Франції» [Fernandez v. France].

³⁴ «Кіусі проти Греції» [Kiousi v. Greece].

³⁵ «Гавелка проти Чеської Республіки» [Havelka v. the Czech Republic].

³⁶ «Гуруян проти Вірменії» [Guruyan v. Armenia].

³⁷ «Шумбера проти Чеської Республіки» [Šumbera v. the Czech Republic].

³⁸ «Шефер проти Росії» [Shefer v. Russia].

³⁹ «Базелюк проти України» [Bazelyuk v. Ukraine].

⁴⁰ «Беленс та інші проти Бельгії» [Boelens and Others v. Belgium].

⁴¹ «Гудецова та інші проти Словаччини» [Hudecová and Others v. Slovakia].

⁴² «Штефан та інші проти України» [Shtefan and Others v. Ukraine]; «Щукін та інші проти України» [Shchukin and Others v. Ukraine].

⁴³ «Фернандес проти Франції» [Fernandez v. France].

⁴⁴ «Гальйоне та інші проти Італії» [Gaglione and Others v. Italy].

⁴⁵ «Санчо Круз та інші справи «Аграрної реформи» проти Португалії» [Sancho Cruz and other “Agrarian Reform” cases v. Portugal], пп. 32-35.

⁴⁶ «Живич проти Сербії» [Živić v. Serbia].

⁴⁷ «Джусті проти Італії» [Giusti v. Italy], пп. 22-36.

⁴⁸ «Де Іесо проти Італії» [De Ieso v. Italy].

⁴⁹ «Пентка проти Польщі» [Piętka v. Poland], пп. 33-41.

справі, у якій заявники були зобов'язані здійснювати періодичні постійні платежі, і, хоча найвищий місячний внесок, що мав сплачуватися ними, не перевищував 30 євро, загальна сума не могла вважатися незначною в загальному контексті вимоги про здійснення платежів та з урахуванням рівня життя в державі-відповідачі.⁵⁰

12. Однак Суд застосовує критерій відсутності суттєвої шкоди не лише у справах про незначні фінансові суми. Фактичний результат розгляду справи на національному рівні може мати **інші, нефінансові наслідки**. У кількох справах Суд базував свої рішення на тому, що неповідомлені зауваження інших сторін не містили ніякої нової інформації або інформації, яка б стосувалася справи, і рішення Конституційного суду в кожній такій справі не ґрунтувалося на них.⁵¹ Так само Суд дійшов висновку, що відсутність публічного проголошення рішення суду першої інстанції не призвела до суттєвої шкоди для заявника, оскільки він не був потерпілою стороною.⁵² Суд також врахував, що обов'язок знести стіну та вивезти цеглу, який виник внаслідок незаконних дій заявника, не поклав на нього значного фінансового навантаження. Розглядаючи скаргу щодо надмірної тривалості кримінального провадження, Суд врахував той факт, що вирок заявнику було зменшено внаслідок тривалості провадження. Він дійшов висновку, що це скорочення компенсувало шкоду, завдану заявнику, а саме зменшило будь-яке обмеження прав, з яким він мав би зіткнутися в результаті довготривалого провадження. Відповідно, Суд постановив, що він не зазнав жодної суттєвої шкоди.⁵³ Що стосується цивільного провадження, Суд встановив, що заявниця насправді отримала вигоду від надмірної тривалості провадження, оскільки вона залишалась у своєму домоволодінні ще шість років та два місяці.⁵⁴ Ще дві справи з Нідерландів також стосувались тривалості кримінального провадження та відсутності ефективного засобу правового захисту. Скарги заявників стосувались лише надмірної тривалості провадження у верховному суді внаслідок того, що апеляційний суд витратив багато часу на комплектування матеріалів справи. Проте в обох справах заявники подали скарги щодо питань права до верховного суду, не вказуючи жодної підстави для оскарження. Виявивши, що не було подано скарги щодо рішення апеляційного суду чи будь-якого аспекту попереднього кримінального провадження, Суд вирішив, що в обох випадках заявники не зазнали суттєвої шкоди.⁵⁵ У справі, в якій порушення права на повагу до житла, передбаченого статтею 8, зводилось до несанкціонованого проникнення інспекторів з охорони праці в гараж, Суд відхилив таку скаргу, оскільки оскаржене порушення мало «не більше ніж мінімальний вплив» на право заявника на повагу до свого житла та приватного життя.⁵⁶ Так само той факт, що відносно невелика частка земельної ділянки заявників була експропрійована на певний період часу, не мав жодних особливих наслідків для них.⁵⁷ У справі, у котрій заявник стверджував, що тимчасове виключення його зі школи на три місяці порушило його право на освіту, Суд

⁵⁰ «Стрезовські та інші проти Північної Македонії» [Strezovski and Others v. North Macedonia], пп. 47-49.

⁵¹ «Голуб проти Чеської Республіки» [Holub v. the Czech Republic]; «Bratři Zátkové, A.S. проти Чеської Республіки» [Bratři Zátkové, A.S., v. the Czech Republic]; «Матоушек проти Чеської Республіки» [Matoušek v. the Czech Republic]; «Чавайда проти Чеської Республіки» [Čavajda v. the Czech Republic]; «Ганзль і Шпадрна проти Чеської Республіки» [Hanzl and Špadrna v. the Czech Republic] та «Португальська професійна футбольна ліга проти Португалії» [Liga Portuguesa de Futebol Profissional v. Portugal].

⁵² «Янчев проти Північної Македонії» [Jančev v. North Macedonia].

⁵³ «Джорджі Гальяно проти Італії» [Gagliano Giorgi v. Italy].

⁵⁴ «Галович проти Хорватії» [Galović v. Croatia].

⁵⁵ «Челік проти Нідерландів» [Çelik v. the Netherlands] та «Ван дер Путтен проти Нідерландів» [Van der Putten v. the Netherlands].

⁵⁶ «Звінкельс проти Нідерландів» [Zwinkels v. the Netherlands].

⁵⁷ «Борг та Велла проти Мальти» [Borg and Vella v. Malta], п. 41.

заявив, що «в більшості випадків тримісячне виключення зі школи становитиме «суттєву шкоду» для дитини». Однак у цій справі були присутні декілька факторів, що зменшували значення будь-якої тривалої «шкоди», якої міг зазнати заявник. Таким чином, суттєве обмеження права заявника на освіту було переважно спекулятивним.⁵⁸ Суд також застосував критерій відсутності суттєвої шкоди у справі про свободу вираження поглядів. Справа стосувалась неприємного словесного протистояння між заявником та поліцейським, яке не мало більш суттєвих наслідків та не становило суспільного інтересу, а відтак не викликало реального занепокоєння через можливе порушення статті 10.⁵⁹

13. Переходячи до справ, у яких застосування нового критерію було відхилено, Суд встановив, що неповідомлені зауваження могли містити деяку нову інформацію, про яку компанія-заявник не знала. Відходячи від загального принципу у справі *«Голуб проти Чеської Республіки»*, Суд не зміг дійти висновку, що компанія не зазнала суттєвої шкоди.⁶⁰ На думку Суду, заявниця зазнала суттєвої шкоди у справі, у якій результат судового розгляду (незаконного та несправедливого на думку заявниці) мав особливо негативний вплив на її професійне життя. Зокрема, засудження заявниці було використано як підставу для її звільнення з роботи.⁶¹ Прикладом застосування статті 6 є справа, яка стосувалась відсутності усного слухання під час розгляду справи в конституційному суді. Уряд стверджував, що усне слухання не сприяло б встановленню нових або інших фактів, і що відповідні факти, які стосувалися видалення заявників із балкону парламенту, не оспорювалися сторонами і могли бути встановлені на підставі письмових доказів, поданих на підтримку конституційної скарги заявників. Суд вважав, що заперечення уряду стосувалося самої суті скарги, з цієї причини він розглянув його на етапі розгляду справи по суті. Суд зазначив, що справа заявників розглядалася лише конституційним судом, який діяв як суд першої та єдиної інстанції. Він також установив, що, хоча сторони не оспорювали факту видалення заявників із балкону парламенту як такого, рішення Конституційного суду базувалося на фактах, які заявники оспорювали та які мали значення для результату справи. Ці питання не були ані формальними, ані суто юридичними. Тому заявники мали право на усне слухання справи перед Конституційним судом. Відтак Суд відхилив заперечення уряду.⁶² У іншій справі Суд постановив, що немає підстав для висновку про те, що заявниця не зазнала суттєвої шкоди, зазначивши, *поміж іншого*, що не можна недооцінювати важливість справи для заявниці та її наслідки для її приватного та сімейного життя, враховуючи те, що заявниця розлучилася зі своїм чоловіком, із яким вона проживала в Латвії, і переїхала до колишнього місця проживання подружжя у Німеччині. Без відома заявниці її чоловік згодом розпочав процедуру розлучення в Латвії. Він повідомив суд зі шлюбнорозлучних справ, що не знає її поточної адреси. Після першої невдалої спроби вручити заявниці документи про розлучення за адресою подружжя в Латвії, суд зі шлюбнорозлучних справ опублікував два повідомлення в Офіційному віснику Латвії. Не знаючи про провадження, заявниця не брала участі у судовому засіданні, і рішення про розлучення було проголошено за її відсутності. Вона дізналася, що її шлюб розірвано, а її чоловік одружився повторно, лише тоді, коли вона прийшла на те, що вважала похороном свого чоловіка. Заявниця скаржилася на те, що

⁵⁸ *«С.П. проти Сполученого Королівства»* [C.P. v. the United Kingdom].

⁵⁹ *«Силка проти Польщі»* [Sylka v. Poland], п. 35.

⁶⁰ *«ЗА.CZ s.r.o. проти Чеської Республіки»* [ЗА.CZ s.r.o. v. the Czech Republic], п. 34.

⁶¹ *«Лучанінова проти України»* [Luchaninova v. Ukraine], пп. 46-50.

⁶² *«Селмані та інші проти Північної Македонії»* [Selmani and Others v. North Macedonia], пп. 28-30 та 40-41.

процедура розлучення порушила статтю 6 Конвенції.⁶³ Суд кілька разів заявляв про важливість особистої свободи в демократичному суспільстві і досі не застосовував критерій відсутності суттєвої шкоди до жодної справи, передбаченої статтею 5. У справі, у якій уряд стверджував, що обмеження прав заявників не бути позбавленими свободи тривали лише кілька годин, Суд дійшов висновку, що заявники зазнали шкоди, яку не можна вважати несуттєвою.⁶⁴ Іншим прикладом важливості особистої свободи у зв'язку зі статтею 6 є випадок, коли предмет та результат розгляду апеляційних скарг мали вирішальне значення для заявників, оскільки вони вимагали ухвалення судового рішення щодо законності свого затримання та, зокрема, припинення цього затримання, якби воно було визнано незаконним. З огляду на важливість права на свободу в демократичному суспільстві, Суд не зміг дійти висновку, що заявники не зазнали «суттєвої шкоди» при здійсненні свого права належним чином брати участь у провадженнях щодо розгляду своїх апеляцій.⁶⁵ У справі, у якій заявник подав скаргу на підставі пункту 4 статті 5 Конвенції, уряд стверджував, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, оскільки весь період попереднього ув'язнення був зарахований у термін відбування ним покарання у місцях позбавлення волі. Однак Суд установив, що зарахування періодів тримання під вартою до винесення остаточного вироку та призначення покарання у термін відбування покарання після його призначення було елементом кримінального процесу багатьох договірних Сторін, а відтак будь-яка шкода, спричинена фактом попереднього ув'язнення, є *ipso facto* незначною для цілей Конвенції.⁶⁶ У цікавих справах, що стосуються скарг на підставі статей 8, 9, 10 та 11, заперечення уряду, які спиралися на відсутність суттєвої шкоди, також були відхилені. Внутрішні правила тюрми забороняли заявнику відрощувати бороду, і він стверджував, що ця заборона заподіяла йому душевні страждання. Суд вирішив, що у цій справі порушене питання про обмеження особистого вибору ув'язненими своєї бажаної зовнішності, що можна вважати важливим принциповим питанням.⁶⁷ У справі про обшук будинку, який не мав жодних матеріальних наслідків, Суд врахував суб'єктивну важливість справи для заявника (його право на спокійне володіння своїм майном та домом), а також те, про що об'єктивно йшлося у скаргі, а саме існування відповідно до національного законодавства ефективного судового контролю під час проведення обшуку.⁶⁸ У справі щодо стверджуваної відсутності реакції держави на забруднення повітря металургійним комбінатом, яке завдало шкоди здоров'ю навколишнього населення, Суд врахував характер скарг, поданих заявниками на підставі статті 8, та наявність наукових досліджень, що вказують на те, що викиди металургійного комбінату забруднюють довкілля та завдають шкоди здоров'ю людей, які проживають у постраждалих районах.⁶⁹ У іншій справі заявник скаржився, що, відмовляючись забезпечити для нього вегетаріанську дієту, передбачену його буддистськими переконаннями, адміністрація в'язниці порушила його право сповідувати свою релігію відповідно до статті 9. Суд дійшов висновку, що предмет скарги породив важливе принципове питання.⁷⁰ Одна зі справ, розпочатих на підставі статті 10, стосувалася права ув'язненого на отримання інформації. Заявнику було відмовлено у доступі до вебсайту, що містить інформацію про навчальні та освітні програми. Така інформація безпосередньо стосувалася інтересу заявника щодо отримання освіти, а останнє, у свою

⁶³ «Шмідт проти Латвії» [Schmidt v. Latvia], пп. 72-75.

⁶⁴ «Чаманс і Тимофеев проти Латвії» [Čamans and Timofejeva v. Latvia], пп. 80-81.

⁶⁵ «Гебат Аслан та Фірас Аслан проти Туреччини» [Hebat Aslan and Firas Aslan v. Turkey].

⁶⁶ «Ван Велден проти Нідерландів» [Van Velden v. the Netherlands], пп. 33-39.

⁶⁷ «Біржетіс проти Литви» [Biržietis v. Lithuania], пп. 34-37.

⁶⁸ «Бразці проти Італії» [Brazzi v. Italy], пп. 24-29.

⁶⁹ «Корделла та інші проти Італії» [Cordella and Others v. Italy], пп. 135-139.

⁷⁰ «Вартік проти Румунії» [Vartic v. Romania] (№ 2), пп. 37-41.

чергу, мало значення для його реабілітації та подальшої реінтеграції в суспільство. Беручи до уваги наслідки такого порушення прав для заявника, Суд відхилив заперечення уряду, який стверджував, що заявник не зазнав суттєвої шкоди.⁷¹ Заявники, які були членами профспілки, були оштрафовані за те, що в день загальнонаціональної акції протесту прикріпили на огорожу перед загальноосвітньою школою банер із написом «Ми страйкуємо». Вони подали скаргу на підставі статті 11 Конвенції. Суд відхилив заперечення уряду, який стверджував, що заявники не зазнали суттєвої шкоди. Він наголосив на принциповій важливості права на мирні зібрання та зазначив, що стверджуване порушення, ймовірно, мало б значний вплив на реалізацію заявниками цього права, оскільки штрафи можуть стримати їх від участі в інших зібраннях у межах своєї профспілкової діяльності.⁷² У двох випадках Суд відхилив заперечення урядів щодо скарг на підставі статті 1 Першого протоколу. Перший випадок стосувався затриманих, які скаржились на те, що їх зобов'язали розміщувати грошові суми, призначені для створення заощаджень, які повинні бути передані їм після звільнення, на ощадному рахунку з такою низькою процентною ставкою, що вартість їх заощаджень знизилася. Другий випадок стосувався житлового законодавства Хорватії. Заявник скаржився на те, що він не міг використовувати квартиру на власний розсуд: або продати свою квартиру, здати її в оренду особі за своїм вибором, або встановити ринкову орендну плату за неї.⁷³

II.3. Два захисні застереження

14. Після того, як Суд визначив, відповідно до окресленого вище підходу, що не було спричинено суттєвої шкоди, він переходить до перевірки, чи не зобов'язаний він, тим не менше, розглянути скаргу по суті через якесь із **двох захисних застережень**, що містяться у пункті 3 (b) статті 35.

15. Заява **не буде визнана неприйнятною, якщо дотримання прав людини, передбачених Конвенцією або Протоколами до неї, вимагає розгляду справи по суті**. Такі питання загального характеру можуть виникати, наприклад, там, де існує потреба прояснити зобов'язання держав за Конвенцією чи спонукати державу-відповідача усунути структурний недолік, який зачіпає права інших осіб, що перебувають у такому самому становищі, як заявник.⁷⁴

16. Формулювання цього застереження впливає з другого речення пункту 1 статті 37 Конвенції, де воно виконує подібну функцію в контексті рішень про вилучення заяв із реєстру справ Суду. Те саме формулювання використано у пункті 1 статті 39 як підстава для досягнення дружнього врегулювання між сторонами. Органи Конвенції послідовно інтерпретували ці положення як такі, що змушують їх продовжувати розгляд справи, незважаючи на її врегулювання сторонами або наявність будь-якої іншої підстави для вилучення справи зі свого реєстру. Таким чином, навіть коли інші критерії для відхилення скарги відповідно до пункту 3 (b) статті 35 Конвенції дотримані, повага до прав людини може вимагати розгляду Судом справи по суті. Відтак Суд не визнав за необхідне визначати, чи можна було сказати, що заявник зазнав «суттєвої шкоди», оскільки скарга заявника порушила нове принципове питання у

⁷¹ «Янковскіс проти Литви» [*Jankovskis v. Lithuania*], пп. 59-63.

⁷² «Акарсубаші та Алчічек проти Туреччини» [*Akarsubaşı and Alçiçek v. Turkey*], пп. 16-20.

⁷³ «Семашко та Ольшинський проти Польщі» [*Siemaszko and Olszyński v. Poland*] та «Статілео проти Хорватії» [*Statileo v. Croatia*].

⁷⁴ «Савельєв проти Росії» [*Savelyev v. Russia*], п. 33.

межах статті 5, яке вимагало розгляду Судом.⁷⁵ Такий підхід було застосовано у справах, що стосувалися потенційної системної проблеми невинуватеної тривалості проваджень у цивільних справах та стверджуваної відсутності ефективного засобу правового захисту;⁷⁶ непослідовної практики окружного суду в Белграді щодо права певної категорії поліцейських на справедливу заробітну плату та рівну оплату за рівну працю;⁷⁷ виплати гонорару призначеному поліцією захиснику в ході попереднього кримінального розслідування, оскільки вони стосувались функціонування системи кримінального судочинства⁷⁸. І навпаки, Суд уже постановляв, що повага до прав людини не вимагає від нього продовження розгляду заяви, коли, наприклад, відповідний закон змінився і подібні питання уже вирішені в інших справах, які перебували на його розгляді.⁷⁹ Так само повага до прав людини не вимагає від Суду розгляду заяви, якщо Суд та Комітет міністрів уже розглядали це питання як системну проблему; наприклад, так розглядається невиконання рішень національних судів у Російській Федерації чи Румунії. Це рівною мірою стосується і публічного проголошення судових рішень або можливості знати про зауваження чи докази, подані іншою стороною, та подавати коментарі до них.⁸⁰

17. І нарешті, п.3 (b) статті 35 не дозволяє відхилити заяву через неприйнятність, якщо справу не було належним чином розглянуто національним судом. **Друге захисне застереження** відповідає принципу субсидіарності, як це відображено, зокрема, у статті 13 Конвенції, яка вимагає, щоб ефективний засіб захисту від порушень прав був доступний на національному рівні. Відтак під «справою» розуміється позов, скарга чи позовна вимога, подані заявником до національних судів. Метою цього правила є забезпечити, щоб кожна справа проходила судовий розгляд на національному або на європейському рівні. Відтак метою другого захисного застереження є уникнути відмови заявникові у здійсненні правосуддя.⁸¹ Заявникові має бути надано можливість представити свої аргументи в змагальному провадженні принаймні на одному рівні національної юрисдикції.⁸² Наприклад, скарга на надмірну тривалість цивільного провадження не була належним чином розглянута національним судом відповідно до німецького законодавства через відсутність на той час ефективних засобів правового захисту. Отже, справа не могла розглядатися як така, що відповідає вимогам другого захисного застереження. Суд зазначив, що заявник скаржився саме на відсутність належного розгляду його справи національними судами.⁸³ У справі, у якій національні суди прямо відмовили у розгляді апеляції заявника на штраф за порушення правил дорожнього руху, оскільки вона стосувалася суми, нижчої за встановлений законом мінімальний поріг для судового перегляду справи, його скарга не може бути визнана непринятною відповідно до пункту 3 (b) статті 35.⁸⁴ Що стосується тлумачення поняття «належним чином», цей критерій не слід тлумачити так само строго, як вимоги

⁷⁵ «Деніел Фолкнер проти Сполученого Королівства» [Daniel Faulkner v. the United Kingdom], п. 27.

⁷⁶ у справі «Фінгер проти Болгарії» [Finger v. Bulgaria], пп. 67-77.

⁷⁷ «Живич проти Сербії» [Živić v. Serbia], пп. 36-42.

⁷⁸ «Юхас Джюрич проти Сербії» [Juhas Đurić v. Serbia].

⁷⁹ «Рінк проти Франції» [Rinck v. France]; «Федотова проти Росії» [Fedotova v. Russia].

⁸⁰ «Базелюк проти України» [Bazelyuk v. Ukraine].

⁸¹ «Корольов проти Росії» [Korolev v. Russia]; «Гафтонюк проти Румунії» [Gaftoniuc v. Romania]; «Федотов проти Молдови» [Fedotov v. Moldova].

⁸² «Йонеску проти Румунії» [Ionescu v. Romania]; «Штефенеску проти Румунії» [Ștefănescu v. Romania].

⁸³ «Дудек проти Німеччини» [Dudek v. Germany].

⁸⁴ «Варадінов проти Болгарії» [Varadinov v. Bulgaria], п. 25.

до справедливого судового розгляду відповідно до статті 6.⁸⁵ Більше того, поняття «належного розгляду» не вимагає від держави розгляду по суті будь-якого позову, поданого до національних судів, яким би необґрунтованим він не був. Суд постановив, що коли заявник намагається подати позов, який явно не має підстав у національному законодавстві, останній критерій, встановлений пунктом 3 (b) статті 35, тим не менше, задовольняється.⁸⁶ Якщо справа стосується стверджуваного порушення прав, скоєного останньою інстанцією національної правової системи, Суд може відмовитись від вимоги належного розгляду. Інше тлумачення завадило б Суду відхилити будь-який позов яким би безпідставним він не був, якщо стверджуване порушення мало місце на останньому національному рівні юрисдикції.⁸⁷

III. Суперечливі судові рішення та роль верховних судів у світлі п.1 статті 6 Конвенції

18. У 2007 році було ухвалено рішення у першій справі, у якій Суд установив, що суперечливі рішення національних судів порушують вимогу забезпечення справедливого судового розгляду, передбачену п.1 статті 6 ЄКПЛ.⁸⁸ Останніми роками постійно зростає кількість заяв до Суду, що вказують на проблему суперечливих рішень національних судів (або відступ від єдності судової практики, або відсутність єдності судової практики). Це спонукало Суд приділити особливу увагу цьому аспекту права на справедливий судовий розгляд. 2011 року Суд, засідаючи як Велика Палата, виніс прецедентне рішення у справі «*Шахін та Шахін проти Туреччини*» [*Şahin and Şahin v. Turkey*], у якому були розроблені основні принципи, що застосовуються у справах, які стосуються питання суперечливих судових рішень.

19. Відправною точкою цих принципів є те, що існування суперечливих рішень саме по собі не може вважатися порушенням Конвенції і є недостатнім для втручання Суду. Еволюція судової практики сама по собі не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки відмова від динамічного та еволюційного підходу перешкоджатиме будь-яким реформам або вдосконаленням. Вимога забезпечення юридичної визначеності та захисту законних очікувань не передбачає права на усталену юриспруденцію. Тому два суди, які розглядають різні справи, цілком можуть дійти до різних, але тим не менше раціональних та обґрунтованих висновків щодо одного і того ж правового питання, порушеного через подібні фактичні обставини. Оцінка цього явища є суворішою, коли розбіжності виникають у межах одного і того ж суду.⁸⁹ Тим не менше, навіть такий випадок сам по собі не може вважатися порушенням Конвенції.

20. Тим не менше, суперечливі рішення національних судів, особливо судів останньої інстанції, можуть призвести до порушення вимоги про забезпечення справедливого судового розгляду, закріпленої у п.1 статті 6 Конвенції. Постійне ухвалення суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, яка може зменшити суспільну довіру до судової системи, яка є однією з найважливіших

⁸⁵ «*Йонеску проти Румунії*» [*Ionescu v. Romania*]; «*Португальська професійна футбольна ліга проти Португалії*» [*Liga Portuguesa de Futebol Profissional v. Portugal*].

⁸⁶ «*Ладигін проти Росії*» [*Ladygin v. Russia*].

⁸⁷ «*Челік проти Нідерландів*» [*Çelik v. the Netherlands*].

⁸⁸ «*Беян проти Румунії*» [*Beian v. Romania*].

⁸⁹ «*Живич проти Сербії*» [*Živić v. Serbia*].

складових правової держави.⁹⁰ Явна непослідовність у застосуванні національного законодавства підриває довіру до судів.⁹¹ Суд розробив критерії, які визначають, у яких випадках суперечливі рішення національних верховних судів порушують вимогу про забезпечення справедливого судового розгляду. Вирішальними є такі критерії: (1) чи існують «глибокі та давні розбіжності» у практиці національних судів, (2) чи передбачено національним законодавством механізм подолання цієї непослідовності, (3) чи застосовувався цей механізм та, (4) якщо так, то з яким ефектом.⁹²

21. Вирішення суперечностей у судовій практиці є насамперед функцією верховного суду.⁹³ Верховний суд повинен забезпечити єдність судової практики, щоб усунути будь-яку непослідовність і, таким чином, підтримувати суспільну довіру до судової системи.⁹⁴ Тому особливо проблематичною є ситуація, у якій сам верховний суд є джерелом оскаржуваних розбіжностей.⁹⁵ Ухвалюючи інше рішення з того ж питання в тому ж провадженні, і тим самим фактично скасовуючи свої попередні рішення без будь-яких посилань на них або представлення аргументації проти них, верховний суд може сам стати джерелом невизначеності.⁹⁶

IV. Порівняльно-правова перспектива

22. Для організації доступу до верховного (касаційного) суду використовуються різні моделі. Країни, у яких відсутні формальні критерії фільтрації, є рідкістю. Італія є найвідомішим прикладом (доступ до *Касаційного суду* шляхом подачі скарги у порядку остаточної апеляції з правового питання є конституційним правом: як наслідок, суд щороку розглядає десятки тисяч справ). На перший погляд, у Нідерландах та Бельгії також немає критеріїв фільтрації, але слід зазначити, що там існує спеціалізована адвокатура з невеликою кількістю надзвичайно авторитетних юристів, і лише вони уповноважені оскаржувати рішення у справах до Верховного суду. Вони *ipso facto* є дуже ефективним механізмом фільтрації. Але загалом можуть застосовуватися три можливі критерії відбору (або якесь їх поєднання):

- вартість позову в цивільних справах або тяжкість злочину та покарання у кримінальних справах як поріг для прийняття справ до апеляційного розгляду у третій інстанції через питання права;⁹⁷
- серйозність порушення прав (наприклад, «серйозні помилки», «явне порушення», «грубе порушення»; «грубо помилкове застосування закону», «порушення конституційних прав»);
- об'єктивне значення справи з точки зору розвитку права або забезпечення єдності застосування закону.⁹⁸

⁹⁰ «Вінчич та інші проти Сербії» [Vinčić and others v. Serbia]; «Живич проти Сербії» [Živić v. Serbia].

⁹¹ «Стоїлковська проти Македонії» [Stoilkovska v. Macedonia].

⁹² Уперше застосовано в справі «Йорданов проти Болгарії» [Iordanov v. Bulgaria].

⁹³ «Шварцкопф і Тауссік проти Чеської Республіки» [Schwarzkopf and Taussik v. the Czech Republic]; «Зелінський, Прадал, Гонсалес та інші проти Франції» [Zielinski, Pradal and Gonzalez and Others v. France].

⁹⁴ «Алба та інші проти Румунії» [Albu and others v. Romania].

⁹⁵ «Шварцкопф і Тауссік проти Чеської Республіки» [Schwarzkopf and Taussik v. the Czech Republic].

⁹⁶ «Балажоскі проти Македонії» [Balažoski v. Macedonia].

⁹⁷ Наприклад, Чорногорія.

⁹⁸ Зазвичай: Сполучене Королівство, Ірландія, Норвегія, Швеція, Данія, Німеччина, Словенія, але також (у поєднанні з одним із попередніх критеріїв) Хорватія, Швейцарія, Болгарія, Чеська Республіка, Польща, Грузія, Північна Македонія.

23. Можна стверджувати, що коли немає механізмів фільтрації або коли застосовуються перші два варіанти, роль верховного суду є **приватною** за своєю метою. У такому випадку верховний суд зосереджується на приватній меті справедливого і правильного вирішення кожної окремої справи (принаймні у випадках, які є важливими для сторін – наприклад, через високу вартість позову), прагнучи тим самим виправдати очікування учасників цієї справи. Верховний суд повинен втрутитися, навіть якщо такі помилки у застосуванні закону зачіпають лише інтереси сторін, і його рішення не сприятиме загальному розвитку права.

24. На відміну від цього, коли критерії доступу до верховного суду встановлюються за третім варіантом, переважає **публічна функція** верховного суду. Публічна функція ухвалення рішень верховними судами полягає у захисті та сприянні єдності судової практики, розвитку права та наданні вказівок судам нижчих інстанцій, забезпечуючи цим передбачуваність у застосуванні закону та орієнтуючись у першу чергу на майбутні наслідки рішень. Якщо спір є важливим лише для сторін спору, він не буде прийнятий до розгляду у верховному суді. Це характерно для верховних судів не тільки в країнах загального права,⁹⁹ а й у Скандинавії,¹⁰⁰ і можна сказати, що це на сьогодні відображає світову тенденцію.¹⁰¹ Запровадження таких критеріїв для надання дозволу на апеляцію означає, що рішення верховного суду у певній справі буде, як правило, прийняте як норма, яка виходить за межі окремої справи, а відтак дозвіл надається передусім з огляду на очікувану користь для системи правосуддя в цілому та всіх майбутніх учасників судових процесів. За загальним правилом, не допускається подання скарг до верховного суду на рішення судів першої інстанції, якщо вони не були переглянуті судами другої інстанції. Проте в деяких країнах право на оскарження рішення суду першої інстанції безпосередньо до верховного суду (апеляція «через голову») все ж надається у виняткових ситуаціях.¹⁰²

25. Традиційний поділ на касаційну, ревізійну та апеляційну моделі не є надійною основою для визначення функцій верховних судів та їх впливу на єдність застосування законодавства. Важливо те, чи виконує верховний суд переважно публічну функцію, чи приватну. Офіційні заяви, історичне походження та програмні правила не мають великого значення для цього. Усе залежить від наявності (відсутності) адекватних механізмів фільтрації та того, як вони застосовуються на практиці.

IV.1. Німеччина

26. У німецькомовних країнах є дві основні моделі обмеження доступу до верховних судів у цивільних справах. Одна з них заснована на важливості правових питань, про які йдеться (*Grundsatzrevision*). Інша, яка застосовується в Австрії та Швейцарії в поєднанні з першою, базується на вартості позову (*Wertrevision*).

27. У Німеччині «перегляд» є формою подальшого оскарження з питань права, поданої проти остаточного рішення апеляційної інстанції (п. 542 *Zivilprozessordnung*). Фільтрація апеляцій до Федерального верховного суду на основі загальної важливості справи в поєднанні з вимогою отримання дозволу на оскарження (*Zulassungsrevision*)

⁹⁹ Сполучене Королівство, Ірландія.

¹⁰⁰ Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія.

¹⁰¹ Див. нещодавні реформи, наприклад, у Словенії, Хорватії, Литві, Грузії, Польщі, а набагато раніше – в Німеччині (*Zulassungsrevision*), Швейцарії, Австрії.

¹⁰² Сполучене Королівство, Данія, Швеція, Ірландія, Німеччина та Польща.

була вперше запроваджена 1924 року. Спочатку планувалося, що це буде тимчасовим заходом для зменшення перевантаження суду подружніми справами. Однак поступово це стало загальним критерієм для фільтрації апеляційних скарг до верховних судів Німеччини не лише у цивільних, а й в адміністративних справах. З моменту введення в дію *ZPO-Reformgesetz*,¹⁰³ подання скарги до *Bundesgerichtshof* (Федеральний верховний суд) стало можливим лише в тому випадку, якщо скарга зачіпає фундаментальне правове питання або якщо рішення *Bundesgerichtshof* потрібне в інтересах єдності застосування закону або в інтересах розвитку права (п. 543 *Zivilprozessordnung*). Законодавець узагалі усунув вартість позову як критерій прийнятності апеляції до *Bundesgerichtshof*, оскільки використання економічних критеріїв для вимірювання важливості судових справ було визнано несправедливим. До цього *перегляд* завжди допускався у справах, вартість позову в яких перевищувала певну суму (остання така сума складала 60 000 німецьких марок [30000 євро]). У інших справах допустимість *перегляду* залежала від надання дозволу з боку *Bundesgerichtshof*. У деяких справах із низькою вартістю позову *перегляд* не допускався за жодних обставин. Нова система відображає реальне політичне рішення про встановлення рівного доступу до Федерального верховного суду. Господарські справи з високою вартістю позову тепер не можуть бути передані до третьої інстанції, якщо вони не порушують жодного загального питання, що має загальносуспільне значення, тоді як економічно незначні спори тепер навпаки, можуть бути передані до Федерального верховного суду, якщо у них ставляться проблеми принципового значення. Багато галузей права, у яких було ухвалено суттєво відмінні рішення регіональних апеляційних судів, які до того часу мали остаточну юрисдикцію, тепер можна вдосконалити та стабілізувати за допомогою нової єдиної судової практики.

28. Реформа не тільки викликала певні труднощі при її тлумаченні сторонами та їхніми адвокатами, а й була предметом дискусій серед суддів Федерального верховного суду. Однак поступово більшість спірних питань були вирішені, і судді змогли як стабілізувати доступ до Федерального верховного суду, так і зменшити навантаження на суд.

29. Відбір справ, які будуть розглядатися *Bundesgerichtshof*, здійснюється на основі досить абстрактних критеріїв.¹⁰⁴ Відповідно до судової практики німецького *Bundesgerichtshof*, лише питання, які виходять за межі конкретної справи, є питаннями принципового значення. Як вже зазначалося, п. 542 *Zivilprozessordnung* містить три підстави для дозволу на оскарження: дозвіл надається, якщо у справі порушено основоположне правове питання або якщо рішення Федерального верховного суду необхідне в інтересах єдності застосування закону або в інтересах розвитку права. Загалом Федеральний верховний суд розробив обмежувальні критерії – помилки в окремих справах не можуть становити питання принципового значення, якими б

¹⁰³ *Gesetz zur Reform des Zivilprozesses (Zivilprozessreformgesetz – ZPO-RG)* від 27 липня 2001 року.

¹⁰⁴ Див. Domej, What is an important case? Admissibility of appeals to the supreme courts in the German speaking jurisdictions, in Uzelac, van Rhee, Hendrik, Nobody's perfect, Comparative Essays on Appeals and other Means of Recourse against Judicial Decisions in Civil Matters, Cambridge, Intersentia, 277-287 [Домей «Що таке важлива справа? Прийнятність апеляцій до верховних судів у німецькомовних країнах»/«Ніхто не досконалий: Порівняльні нариси апеляцій та інших засобів скасування судових рішень у судових справах» (під ред. Узелаца та ван Рее) Кембрідж, «Intersentia», стор. 277-287]; Gottwald, Review appeal to the German Federal Supreme Court after the reform of 2001 [Готтвальд «Апеляція для перегляду рішення до Федерального верховного суду Німеччини після реформи 2001 року»], <https://www.uv.es/coloquio/coloquio/ponencias/c4got.pdf> (25. 11. 2020).

серйозними чи очевидними вони не були (хіба що саме конкретне рішення має далекосяжні наслідки, особливо економічні; але знову-таки, вони мають стосуватися не лише сторін спору). Тільки питання права, які можуть вплинути на невизначено велику кількість справ окрім даної справи, можуть становити питання принципового значення. Справа може бути кваліфікована як прецедентна, якщо її наслідки винятково сильно зачіпають інтереси суспільства в цілому, що вимагає від Федерального верховного суду діяти, або якщо цей суд попросив Суд Європейського Союзу про втручання шляхом винесення попереднього рішення у справі. На противагу цьому, справі бракує принципового значення, якщо у ній застосовується старий закон чи безперечні норми або якщо висновок суду в основному ґрунтується на встановлених фактах. Якщо обставини справи передбачають розвиток права, дуже ймовірно, що така справа порушує основоположне правове питання. Такі справи (як правило, включаючи ті обставини, які можна узагальнити, та аспекти, нечітко врегульовані законом) стають приводом для формування принципів, спрямованих на подолання прогалини у праві. Розвиток права шляхом тлумачення має особливе значення для тих галузей права, які недостатньо відображають життєву дійсність, котра постійно змінюється. У практиці Федерального верховного суду надання дозволу на апеляцію щодо питань права, які стосуються єдиного застосування права, набуло цілком практичного значення. Якщо суддя нижчої інстанції відходить від усталеної судової практики, це може бути, з одного боку, цінним внеском у діалог між суддями та розвиток права; з іншого боку, останнє слово залишається за найвищою судовою інстанцією, яку таким чином можна спонукати переглянути та, можливо, змінити свою попередню позицію.

30. Висловивши свої думки з цього питання, у дечому відмінні одна від одної, судді цивільних підрозділів Федерального верховного суду потім дійшли висновку, що очевидні помилки у застосуванні процесуального та матеріального права самі по собі не вимагають втручання Федерального верховного суду. Недостатньо того, що помилка є очевидною або серйозною; дозвіл на оскарження може бути наданий лише в тому випадку, якщо помилка або призвела до порушення конституції, або якщо існував ризик, що якийсь суд нижчої інстанції повторить таку «симптоматичну помилку», а інші суди наслідуватимуть його. Якою б не була ймовірність повторення помилки, достатньо того, що існує прихований структурний ризик цього. Порушення принципів процесуального права, викладених у конституції, має закінчуватися дозволом на оскарження до найвищої інстанції, оскільки таке порушення підриває довіру суспільства до ефективної судової системи не лише тоді, коли порушено вимогу про забезпечення справедливого судового розгляду, а й тоді, коли порушено інші конституційні процесуальні права. Відтак виправлення помилок у окремих справах, якими б серйозними чи очевидними вони не були, у принципі не належить до завдань *Bundesgerichtshof*. Тим не менше, як показано вище, *Bundesgerichtshof* створив деякі можливості для оскарження серйозних помилок, допущених в окремих справах. Це робиться дещо опосередковано через посилання на загальний інтерес у забезпеченні єдності судової практики. Але дозвіл на оскарження на цій підставі надається лише у дуже серйозних випадках. Підсумовуючи викладене, можна сказати, що суд дотримується дуже обмежувального підходу при наданні дозволів на оскарження, метою яких є виправлення помилок, допущених в окремих справах.

31. Право надавати дозволи на апеляцію належить апеляційним судам. Такий дозвіл мусить чітко вказуватися у мотивувальній частині рішення. Дозвіл може обмежуватися певною частиною предмету спору, яку можна виокремити. Крім того, після реформи дозвіл може надати будь-який суд першої апеляційної інстанції, що функціонує як

апеляційний суд для рішень місцевих судів. Відтак на Федеральний верховний суд може бути покладено обов'язок ухвалювати рішення за апеляційними скаргами з питань права на рішення місцевих судів. Це особливо актуально для справ між орендодавцями й орендарями та для деяких сфер захисту прав споживачів.

32. Відмова у дозволі на оскарження підлягає оскарженню до *Bundesgerichtshof*, який ухвалює остаточне рішення з цього питання (п. 44 *Zivilprozessordnung*). Після задоволення такої апеляційної скарги Федеральним верховним судом розпочинається провадження по суті справи. У такому випадку, за умови, що скарга на відмову у наданні дозволу на оскарження була подана у встановлений термін, скарга з питань права вважається поданою. Після вручення рішення сторонам починається перебіг терміну для подання мотиваційної частини скарги з питань права.

IV.2. Словенія

33. У словенській правовій системі перегляд (*revizija* (*revizija*)) є формою подальшого оскарження з питань права, подібною до однойменного засобу правового захисту, передбаченого, наприклад, у німецькому або австрійському праві. Вона дозволяє отримати доступ до верховного суду і тим самим реалізує прагнення забезпечити ефективне виконання цим судом своєї конституційно визначеної ролі верховного судового органу, відповідального за уніфікацію судової практики. У словенському праві перегляд (ревізія) вважається неординарним засобом правового захисту. Вона не перешкоджає ані виконанню судового рішення, проти якого вона спрямована, ані набуттю ним статусу *res iudicata* (ст. 369 Закону про цивільну процедуру, далі «ЗЦП»). Однак, якщо скарга є обґрунтованою, оскаржене рішення може бути змінено або скасовано. Підставою для перегляду є помилки в застосуванні матеріального та процесуального права (ст. 370 ЗЦП). Висновки за питаннями факту не можуть переглядатися верховним судом. Зміни, внесені до ЗЦП у 2008 та 2017 роках, суттєво реформували систему перегляду. Раніше вирішальним критерієм прийнятності справи для перегляду була виключно вартість позову (і вона була встановлена на низькому рівні, а саме близько 4000 євро, внаслідок чого доступ до верховного суду був широко відкритий, що призвело до постійного накопичення нерозглянутих справ у верховному суді).

34. За допомогою двох послідовних реформ законодавець змінив критерії прийнятності справ для перегляду верховним судом. Критерій суми спору було скасовано. Тепер перегляд є фактично засобом правового захисту, доступність якого залежить переважно від рішення верховного суду. Підкреслюється важлива роль верховного суду в уніфікації судової практики та наданні вказівок щодо застосування закону. Тепер справа є прийнятною для перегляду лише тоді, коли верховний суд надав дозвіл на це. Передбачається, що верховний суд повинен надати такий дозвіл, якщо справа порушує питання права, що має принципове значення, або якщо розвиток права чи збереження єдності судової практики вимагає ухвалення рішення Верховним судом (ст. 367-а, ЗЦП). Надання дозволу подати скаргу залежить від значимості справи з об'єктивної точки зору, і це значення повинно в будь-якому випадку виходити за межі конкретної справи. Метою перегляду є збереження чи досягнення єдності судової практики або забезпечення для найвищого судового органу можливості вирішити важливе правове питання і тим самим сприяти розвитку права.

35. Щодо питання, хто і за якою процедурою повинен ухвалювати рішення про надання дозволу на оскарження, то розглядалися різні моделі: перший варіант полягав у впровадженні системи, за якою рішення про надання дозволу подати скаргу має бути ухвалено *ex officio* апеляційним судом, коли він виносить своє рішення (при цьому існує два підходи, залежно від того, чи повинна скарга до верховного суду бути прийнятною у разі відмови апеляційного суду надати дозвіл). Другий варіант полягав у тому, щоб наділити верховний суд юрисдикцією у справах про надання дозволу подати скаргу, і за цим варіантом заявник повинен був подати повну скаргу вже на першому етапі провадження. Цю систему можна описати як одноетапну процедуру, принаймні з точки зору скажника. Третій варіант (і саме його було врешті-решт реалізовано) передбачав (зовсім як у випадку з системою *certiorari* у Верховному суді США) повне відокремлення процедури надання дозволу на подання скарги, з одного боку, та процедури ухвалення рішення по суті скарги з іншого боку, як з точки зору скажника, так і з точки зору верховного суду. Спочатку сторона повинна подати клопотання про надання дозволу на подання скарги. Це клопотання має зосереджуватися на аргументах щодо об'єктивної важливості справи (неусталена судова практика, важливе правове питання, відступ від єдності судової практики...). Тільки якщо верховний суд надає дозвіл на апеляцію, скажник готує повністю мотивовану скаргу, зосереджуючись на аргументах щодо порушення норм матеріального та процесуального права.

V. Критерії відбору, які можуть бути використані касаційними судами в Україні для визначення справ, що становлять значний суспільний інтерес, у світлі обмеження доступу до касаційних судів

V.1. Європейські стандарти щодо критеріїв відбору для прийняття справ на розгляд верховним судом

36. КРЄС нагадує, що «єдність застосування закону є необхідною для дотримання принципу рівності перед законом. Окрім того, питання юридичної визначеності та передбачуваності є невід'ємною складовою верховенства права. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися, як до всіх інших, та що вони можуть покладатися на попередні судові рішення в подібних випадках, щоб передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності».¹⁰⁵ «Неодноразове ухвалення судових рішень, які суперечать одне одному, може створити ситуацію юридичної невизначеності, що спричинить зменшення довіри до судової системи, тоді як ця довіра є важливим елементом держави, що керується принципом верховенства права. Єдність застосування права обумовлює довіру громадськості до судів та зміцнює громадську думку стосовно справедливості та правосуддя».¹⁰⁶ «Якби сторони розуміли б свої позиції заздалегідь, вони навіть могли б вирішити не звертатися до суду. Адвокати мали б у такому випадку набагато більше розуміння, які саме надавати поради своїм клієнтам, тобто сторонам процесу, щодо їхніх прав. Прецеденти чи усталена судова практика (далі — судова практика), які встановлюють чіткі, послідовні та надійні правила, можуть скоротити потребу залучення судів до вирішення спорів. Якщо є можливість посилатися на попередні судові рішення, які були прийняті в подібних справах, зокрема вищими судами, відповідні справи могли б розглядатися більш ефективно».¹⁰⁷

¹⁰⁵ Висновок КРЄС № (2017) 20, п. 5 [Opinion No. (2017) 20], para. 5.

¹⁰⁶ Там же, п. 6.

¹⁰⁷ Там же, п. 7.

37. КРЕС також дотримується думки, що «розв'язання суперечностей у судовій практиці є, у першу чергу, повноваженням верховного суду. Верховний суд має забезпечувати єдність судової практики для того, щоб виправляти непослідовності та, таким чином, підтримувати громадську довіру до судової системи. Існує тісний зв'язок між принципом єдності судової практики, з одного боку, та механізмами доступу до верховного суду — з другого».¹⁰⁸ «Разом з тим повноваження верховного суду щодо забезпечення єдності судової практики може вимагати встановлення адекватних критеріїв відбору для допуску справ до розгляду у верховному суді. Ті країни, які надають необмежене право на оскарження, можуть розглянути можливість запровадження певних механізмів надання дозволу на розгляд скарги чи фільтрації скарг. Критерії надання дозволу на оскарження повинні полегшити роботу верховного суду у виконанні своєї ролі щодо сприяння єдиному тлумаченню закону (...)».¹⁰⁹ «Введення відповідних критеріїв для надання дозволу на оскарження означатиме, що рішення верховного суду у справі має значення, яке виходить за рамки окремої справи. Очікується, що в майбутньому це рішення буде використовуватись у подібних справах як керівне судами нижчих інстанцій, а також майбутніми сторонами процесу і їхніми адвокатами. Тільки такі критерії відбору гарантують, що верховні суди розглядатимуть лише справи, які мають прецедентну цінність. Водночас це мають бути саме ті критерії, які забезпечать можливість надходження відповідних справ до верховного суду. Таким чином, верховний суд зможе ефективно виконувати функцію зі встановлення правил, які повинні діяти під час майбутнього розгляду справ у всіх сферах права. Інші критерії відбору, такі як сума позову в цивільних справах або суворість вироку в кримінальній справі, не можуть послуговуватися цій меті».¹¹⁰

38. Так само, у відповідності до Рекомендації № R (95) «скарги до суду третьої інстанції мають передусім подаватися відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть єдності тлумачення закону. Коло таких справ також можна обмежити тими апеляціями, які стосуються правового питання загальносупільного значення. Від скаргника слід вимагати обґрунтування причин, з яких його справа сприятиме досягненню таких цілей».¹¹¹

V.2. Єдність права – мета, до якої слід прагнути

39. В Україні **єдність застосування закону є невід'ємною частиною принципу рівності перед законом**, закріпленого на конституційному рівні (ст. 24 і ст. 129 Конституції України). 2 червня 2016 року були прийняті зміни до Конституції та нова редакція Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою узгодження законодавчої бази щодо судової влади з європейськими стандартами щодо незалежності суду. Закон запровадив нову структуру судової влади, яка передбачала перехід від чотирирівневої до трирівневої системи (суди першої та другої інстанцій та Верховний Суд як найвищий суд із спеціалізованими касаційними судами, включеними до нього). **Ця реорганізація спрямована на підвищення ефективності й поліпшення узгодженості та послідовності правової практики**, у тому числі шляхом перетворення судової практики Верховного Суду на юридично обов'язкову. Ліквідація

¹⁰⁸ Там же, п. 20.

¹⁰⁹ Там же, п. 21.

¹¹⁰ Там же, п. 22.

¹¹¹ Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (95), стаття 7(с) [Recommendation No. R (95), Article 7(c)].

Верховного суду України та трьох колишніх вищих спеціалізованих судів (Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, Вищого господарського суду та Вищого адміністративного суду) передбачає, що рішення апеляційних судів повинні бути остаточними, за винятком випадків, коли є підстави для касації.¹¹²

40. В Україні судова практика традиційно не визнається юридично обов'язковим джерелом права. Однак із відповіді України на анкету для підготовки висновку КРЕС № 20 (2017) випливає, що, хоча нижчі суди формально не зобов'язані дотримуватися рішень Верховного суду, вони, як правило, дотримуватимуться рішень цього суду у подібних справах. Рішення Верховного суду та касаційних судів мають більш широке значення, ніж рішення у конкретних справах, щодо яких їх винесено, і з цієї точки зору, судову практику можна вважати *фактичним* джерелом права в Україні.¹¹³

V.3. Як це зробити: запровадження системи «дозволу на оскарження» як засобу забезпечення єдності застосування закону касаційними судами в Україні

41. На перший погляд може здатися, що більшій єдності буде досягнуто, якщо Верховний суд буде зобов'язаний втручатися якомога частіше. Однак такий підхід – незважаючи на проголошену мету забезпечення єдності – неминуче призводить до прямо протилежних результатів, особливо у великих країнах. Не менш важливо, що практично неможливо належним чином відстежувати такий величезний обсяг судової практики. У такому разі неминучими є часті помилки. Таким чином, проблему суперечливих рішень нижчих судів не можна вирішити, просто широко відкривши ворота касаційних судів. Окрім того, що така система спричиняє затримки в обробці справ судом та знижує якість судового розгляду (через неможливість приділити достатньо часу та зусиль кожній справі), вона неминуче спричиняє відсутність єдності та передбачуваності. **Найкращим способом уникнути суперечностей у судовій практиці касаційних судів було б створити таку ситуацію, в якій кількість справ, які вони вирішують, буде відносно низькою, і до судів касаційної інстанції потраплятимуть лише справи, що мають справжню прецедентну цінність.** Публічна функція ухвалення рішень касаційними судами полягає у захисті та сприянні реалізації суспільного інтересу в забезпеченні єдності судової практики, розвитку права та наданні вказівок судам нижчих інстанцій, забезпечуючи цим передбачуваність у застосуванні закону.¹¹⁴

42. Суспільний інтерес у забезпеченні єдності судової практики можна ефективно захистити та сприяти його реалізації лише в тому разі, якщо касаційні суди **наділені повноваженнями відбирати справи, які вони приймають для повного перегляду (система дозволу на апеляцію).** Підкреслення їх відповідальності за забезпечення єдності судової практики передбачає встановлення адекватних критеріїв відбору для надання дозволу на апеляцію до касаційних судів. **Німецька модель *Zivprozessordnung*, яка визначає критерії відбору для надання дозволу на**

¹¹² Див. Звіт про оцінку, п. 27 і п. 28 [Assessment report, para 27 and 28].

¹¹³ Відповідь України на анкету для підготовки Висновку КРЕС № 20 (2017), п. 9 [Reply with respect to Ukraine to the questionnaire for the preparation of the CCJE Opinion No. 20 (2017), p.9], p. 9.

¹¹⁴ Бобек «Кількість чи якість? Переоцінка ролі верховних судів у Центральній Європі» // «Американський журнал порівняльного права», Т. 57/1, 2009, п. 41 (Bobek, Quantity or Quality? Reassessing the Role of Supreme Jurisdictions in Central Europe, American Journal of Comparative Law, Vol 57/1, 2009) [], p. 41 et seq.

апеляцію до *Bundesgerichtshof* (Федерального верховного суду) у спосіб, що дуже чітко підкреслює публічну функцію верховного суду, може слугувати прикладом у цьому відношенні. Дозвіл на скаргу надається, якщо у справі порушено основоположне правове питання або якщо рішення *Bundesgerichtshof* необхідне в інтересах єдності застосування закону або інтересах розвитку права. Інші критерії відбору, такі як вартість позову в цивільних справах або суворість можливого вироку в кримінальних справах, не можуть служити суспільному інтересу в забезпеченні єдності судової практики.

43. З цього приводу слід підкреслити два аспекти. По-перше, слід нагадати, що в практиці Суду вже встановлено, що, якщо на верховний суд покладено функцію забезпечення єдності застосування та правильного тлумачення закону і сприяння його розвитку, то запровадження вимог щодо прийнятності та їх застосування мають «на меті забезпечити, щоб верховний суд розглядав лише такі скарги та порушені в них питання, які дозволять йому виконувати роль, покладену на нього Конституцією, та уникнути переповнення його реєстру справ безпідставними апеляціями».¹¹⁵ Тому Суд дійшов висновку, що у цій справі не було порушення вимоги забезпечення справедливого судового розгляду, закріпленої у п.1 статті 6 Конвенції. По-друге, що стосується абстрактного (або «занадто розпливчастого», як стверджували заявники) формулювання критеріїв відбору, Суд постановив, що «багато законів неминуче викладаються у термінах, які в більшій чи меншій мірі є розпливчастими, і тлумачення та застосування яких є питаннями практики. Покладена на суди функція ухвалювати судові рішення полягає саме в тому, щоб розсіяти ті сумніви щодо тлумачення, які залишаються».¹¹⁶

44. Система дозволів на скаргу (яка зосереджується виключно на визначеній суспільним інтересом цілі вирішення правових питань, що мають принципове значення, уніфікації судової практики та розвитку права) **працює найкраще, коли вона реалізується в чистому вигляді**. Існування двох паралельних систем – а саме ситуація, за якої остання скарга з правових питань є в принципі прийнятною лише якщо надано дозвіл на оскарження (передумовою чого є порушення у справі питань загального значення), але у справах з високою вартістю позову скарга на підставі питань права є прийнятною *сама по собі* – може створити враження, що двері верховного суду залишаються широко відчиненими лише для багатих сторін процесу та великих комерційних компаній (зазвичай саме господарські спори досягатимуть високої порогової суми вартості позову).¹¹⁷ Чим нижчим є поріг, при досягненні якого останнє оскарження стає автоматичним правом, тим важливішою на практиці залишається приватна функція верховного суду.¹¹⁸ З іншого боку, у системах з високим порогом¹¹⁹ система дозволів на оскарження (заснована на прагненні досягти суспільних цілей процесу ухвалення судових рішень) є основним механізмом доступу до верховного суду, а критерій вартості позову став лише допоміжним.

¹¹⁵ «*Borisenko ta Yerevanyan Bazalt Ltd npomu Birmenii*» [*Borisenko and Yerevanyan Bazalt Ltd v. Armenia*]. Заяву оголошено непринятною.

¹¹⁶ Там же.

¹¹⁷ Галич «Цивільно-правовий погляд на верховний суд та його функції», Варшава, червень 2014 року Galič, A Civil Law Perspective on the Supreme Court and its Functions, Warsaw, June 2014 [Galič, A Civil Law Perspective on the Supreme Court and its Functions, Warsaw, June 2014], <http://colloquium2014.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/21/2014/01/Ales-Galic.pdf>, p. 14.

¹¹⁸ Такою є ситуація, наприклад, у Швейцарії (30 000 швейцарських франків).

¹¹⁹ Наприклад, в Іспанії до реформи він становив 600 000 євро (нині скасовано).

45. Треба також бути обережним щодо компромісів із використанням іншого методу, на які йдуть у спробі збалансувати приватні та публічні функції верховного суду. Окрім критеріїв прийнятності, орієнтованих на публічну функції (наприклад, принципове правове значення або необхідність збереження чи досягнення єдності судової практики), цей метод надає також іншу підставу для доступу, яка має суто приватний характер – наприклад, «явне протиріччя з матеріальним правом».¹²⁰ Цей підхід зазнає жорсткої критики, причому критики стверджують, що він ніколи не працює, оскільки верховний суд «незабаром заливається морем скарг у окремих справах, і публічна мета занурюється у це море».¹²¹

¹²⁰ Наприклад, у Чеській Республіці.

¹²¹ Бобек «Кількість чи якість? Переоцінка ролі верховних судів у Центральній Європі» // «Американський журнал порівняльного права», Т. 57/1, 2009, п. 48 (Bobek, Quantity or Quality? Reassessing the Role of Supreme Jurisdictions in Central Europe, American Journal of Comparative Law, Vol, Vol 57/1, 2009, p. 48.